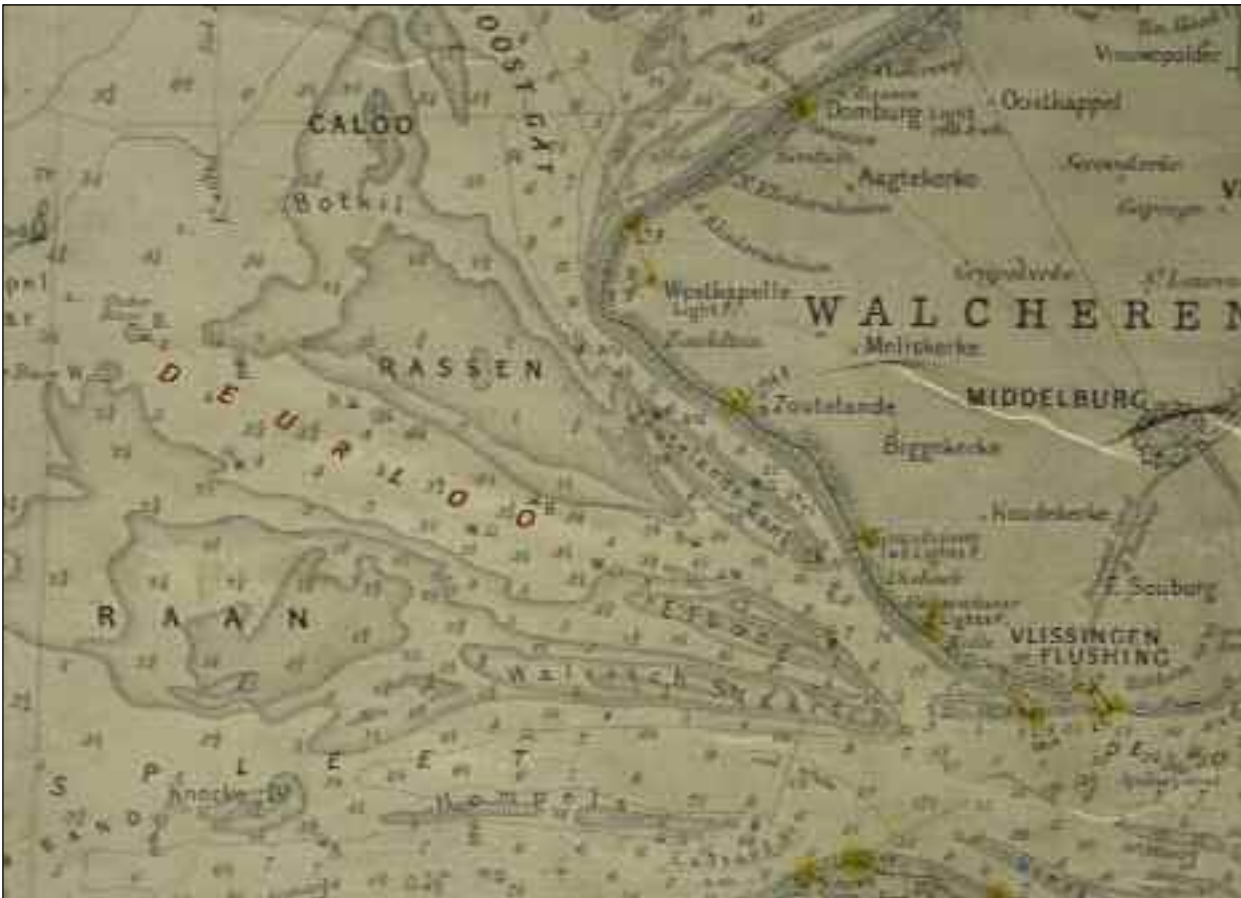


Laatmiddeleeuwse houten muntgewichtdoosjes

Bruno Janson



Afb. 1 Zeekaart van de monding van de Westerschelde.

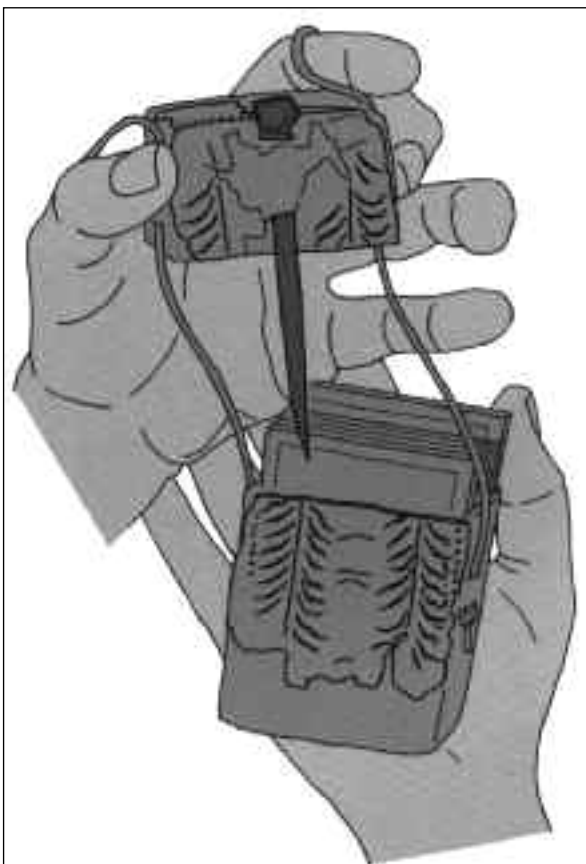
Inleiding

Mijn passie is het vergaren van kennis over laatmiddeleeuwse muntgewichten. Vrijwel ieder jaar komen er weer niet beschreven muntgewichten boven de grond, veelal gevonden door detectoramateurs. Dit heeft geleid tot nieuwe inzichten en muntgewichten voor munten waar deze nog niet van bekend waren. Gefascineerd werd ik door het artikel over veertiende-eeuwse muntgewichtdoosjes van G.M.M. Houben in het *Jaarboek voor munt- en penningkunde* (nr. 70, 1983). In dat artikel worden ook de twee houten muntgewichtdoosjes genoemd

genoemd waar dit artikel over gaat. In mijn artikel worden beide doosjes eerst apart beschreven; vervolgens worden er conclusies getrokken over de overeenkomsten en verschillen tussen de doosjes.



Afb. 2 Scheepskist, opgevist uit de Deurloo, in de monding van de Westerschelde.



Afb. 3 Voorbeeld van een foedraal voor wastafeltjes.

De muntgewichtdoos te Vlissingen

Dit muntgewichtdoosje maakt deel uit van de collectie van het Zeeuws maritiem muZEEum te Vlissingen. Mijn hartelijke dank gaat uit naar de medewerkers van het muZEEum, in het bijzonder naar Gabriëlle Bauman voor de gastvrije ontvangst. Op 28 augustus 2012 was het zover en kreeg ik het muntgewichtdoosje onder ogen. Maar eerst verder terug in de tijd.

De vondstomstandigheden

Vrijdag 30 juli 1937 werd voor de schipper C. Jasperse een onvergetelijke dag. Zoals gewoonlijk was hij aan het vissen met zijn garnalenschuit benoorden de zwarte boei nr. 4 in de Deurloo, dwars voor Westkapelle (afb. 1). Bij het ophalen van zijn net scheurde dit: er was blijkbaar een zwaar voorwerp in zijn net gesleept. Met behulp van alle aanwezigen aan boord lukte het tenslotte het onbekende voorwerp boven water te krijgen. Toen de schipper zag wat hij had opgevisst zal hij ongetwijfeld niet meer aan zijn gescheurde net met garnalen hebben gedacht. Het bleek een scheepskist (afb. 2) te zijn waarvan al het ijzerwerk volkomen was weggeroest door de inwerking van het zoute water. De schipper die hoopte waardevolle zaken aan te treffen in de 'schatkist' begon enthousiast de kist leeg te scheppen. In de bovenlaag bevond zich enkel slijk en halfverteerde kledingstukken die gelijk weer overboord werden gegooid. Dank-

zij de tussenkomst van dhr. Van Waarden uit Vlissingen, die toevallig als passagier aan boord was, werd het leegscheppen van de kist gestopt. Hij zag de historische waarde van de kist in, zodat deze verder ongeschonden in Vlissingen terechtkwam. De kist met inhoud werd aangekocht door het Stedelijk Museum te Vlissingen.

De kist en zijn inhoud

- houten scheepskist waarvan de ijzeren banden, het slot en de hengsels zijn weggeroest; afmetingen: 105 × 53 cm, hoogte 44 cm;
- muntgewichtdoosje;
- pelgrimsampul van een lood/tinlegering met hersluitbaar dopje.



Afb. 4 Muntgewichtdoosje, gevonden in de monding van de Westerschelde; schuifdeksel uitgenomen.

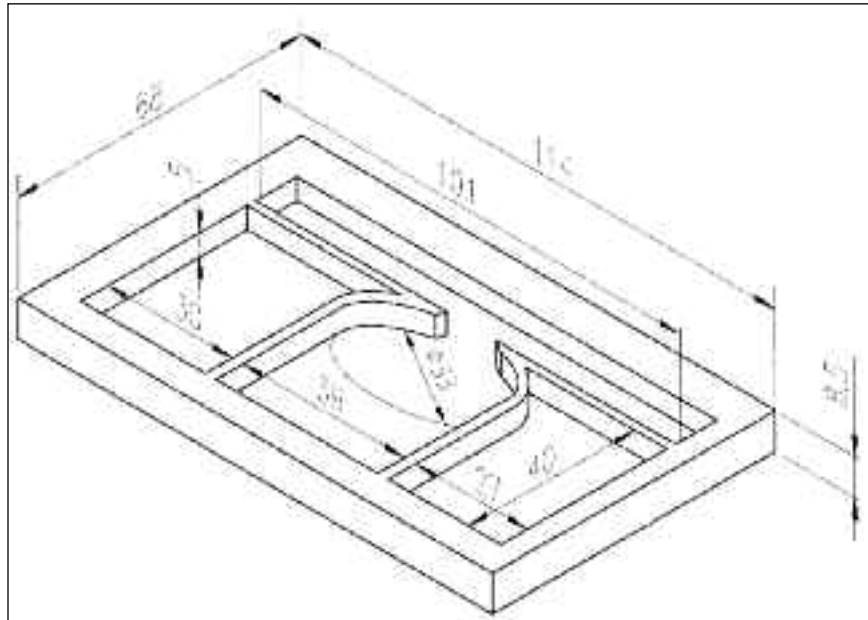
- zes wastafeltjes waarvan er vijf zijn beschreven met berekeningen, het is onbekend welke bedragen de streepjes en punten vertegenwoordigen. Afmetingen wastafeltjes: 11 × 7 cm;
- gedeeltelijk verteerde foedraal, waarin de wastafeltjes bij elkaar werden gehouden. De uitsparing waarin de stylus (schrijfstift) kon worden gestoken is nog aanwezig. Met de stylus werd de uit twee delen samengestelde foedraal ook gesloten. Zie als voorbeeld afb. 3;
- messing stylus. Met het spatelvormige uiteinde werd de was weer glad gestreken;
- zilveren aangepunte stift met versierde knop die vermoedelijk ook als stylus dienst deed;
- onbekend aantal houten cilindervormige bussen met nog functionerende schroefsluiting. De vormgeving lijkt veel op onze hedendaagse thermoskan;
- lange houten steel van een bijl;
- maliënhemd dat tot een klomp roest is samengekoekt;
- been- en armstukken van leer;
- messchede en buidel van leer;
- driedelig gelddoosje;
- onbekend aantal wortelstokken (*rhizoma galangae*, werd onder andere aangewend tegen kiespijn);
- 53 zilveren muntjes, te weten: 29 Engelse Long Cross pennies waarvan er nog 22 waren te ontcijferen en konden worden toegewezen aan Edward I, II en III (1272–1377) / drie Schotse pennies: twee van Alexander III (1249–1285) en een van Robert III (1390–1406) / ¼ Leeuwigroot van Eduard van Gelre (1359–1361) / twaalf ¼ groten (zogenaamd Leeuwke) van Willem VI van Holland; onduidelijk is of het de emissie van 1406 of 1411 betreft.

Een groot deel van de inhoud van de kist is verloren gegaan tijdens een bombardement in 1944. Spijtig genoeg zijn hierbij ook de munten verloren geraakt.

Publicaties

De eerste publicaties over de kist en zijn inhoud verschijnen nog in hetzelfde jaar dat de vondst werd gedaan. De heer H.G. van Grol, penningmeester en tevens conservator van het Stedelijk Museum te Vlissingen, geeft een uitvoerige beschrijving in het jaarverslag van de Oudheidkundige commissie van het stedelijk museum over het jaar 1937. Ook publiceerde hij hierover in het Algemeen Dagblad (20-8-1937) en de Vlissingse Courant (16-10-1937 en 22-10-1937). Ook het in de kist aangetroffen muntgewichtdoosje, waar dit artikel uiteindelijk over gaat, wordt beschreven: van de muntgewichten wordt alleen het aantal vermeld.

In het *Jaarboek voor munt- en penningkunde* (nr. 24, 1937, 'Zeldzame muntgewichtdoosjes') worden de aangetroffen munten en het muntgewichtdoosje door M.G.A. de Man beschreven, met deels onjuiste gegevens over de muntgewichten. In 1983 beschrijft G.M.M. Houben het muntgewichtdoosje in zijn artikel *Veertiende-eeuwse muntgewicht-doosjes*. In dat artikel zie ik voor het eerst een foto



Afb. 5 Maatvoeringen van afb. 4.



Afb. 6 Schuifdeksel van afb. 4.



Afb. 7 Het ene driehoekige schaalte.



Afb. 8 Het andere driehoekige schaalte.

van het doosje: helaas zijn de afbeeldingen op de muntgewichten hier nauwelijks zichtbaar en wordt de samenhang met de andere voorwerpen uit de kist niet bestudeerd, wat tot een betere datering had kunnen leiden.

Als liefhebber van laatmiddeleeuwse muntgewichten besef ik maar al te goed dat dit een uniek muntgewichtdoosje is met unieke vondstomstandigheden. Zodoende wil ik hierbij het doosje de aandacht geven die het verdient, met beter fotomateriaal en nieuwe inzichten.

Het muntgewichtdoosje

Het doosje (afb. 4) bevat drie compartimenten:

- een centraal gelegen compartiment voor de balans en de balansschaaltjes;
- ter weerszijden twee min of meer rechthoekige compartimenten voor de muntgewichten. Vooral in het rechtse compartiment zijn de afdrukken die de muntgewichten op het hout hebben achtergelaten goed zichtbaar door het eeuwenlange verblijf onder water.

De maatvoeringen van het doosje (afb. 5) laten zien dat de totaallengte van de balans ca. 100 mm bedroeg. Op de plaats waar de balansschaaltjes horen te liggen is een cirkel zichtbaar met een diameter van 33 mm, waarbij het vak zich naar beneden toe verbreedt tot 39 mm. De cirkel was een hulpmiddel voor de ambachtsman tot hoever hij het hout moest verwijderen; de diameter komt overeen met de beenlengte van de balansschaaltjes die elk een gelijkzijdige driehoek vormen.

De diepte van de compartimenten voor de muntgewichten is maximaal 5 mm, waardoor er geen twee muntgewichten op elkaar kunnen liggen; daarmee wordt extra slijtage beperkt. Het doosje wordt afgesloten met een schuifdeksel (afb. 6). Aan de rechterzijde van het deksel bevindt zich een ondiepe inkeping. Afmetingen deksel: 106 × 56 mm. De ijzeren balans is volkomen weggeroest; de balansschaaltjes en restanten van de touwtjes zijn nog aanwezig.

De balansschaaltjes

In de hoeken van de twee identieke balansschaaltjes (afb. 7 en 8) zijn de gaatjes te zien waarmee ze met behulp van touwtjes aan de uiteinden van de balansarm waren bevestigd. Beide schaaltes hebben een massa van 1,8 gram. Ze hebben de vorm van een nagenoeg gelijkzijdige driehoek waarvan de beenlengte 33 mm bedraagt.

De afbeelding op de schaaltes (afb. 9) laat binnen een rondschrift een barbaars uitziend hoofd zien met een grimas en uitgestoken tong. Deze afbeelding stelt een *gorgoneion* (= gorgohead) voor, waarvan de oorsprong ligt in het oude Griekenland, zoals te zien op een Stater uit Cyzicus in Mysia (afb. 10). Deze munt dateert uit de 5e eeuw voor het begin van onze jaartelling. De gorgonen zijn monsterlijke vrouwen uit de Griekse mythologie. De symbolische betekenis is om onheil af te weren en aldus een veiligheidsmaatregel tegen kwade krachten. Deze betekenis misstaat niet op de balansschaaltjes. Zolang de mens en het geld bestaan gaat deze combinatie hand in hand met bedrog. De *gorgoneion* waakt ervoor dat de transactie met behulp van de balans eerlijk verloopt.

Op de schaaltes staat het rondschrift +LATOEN * SVI *. Latoen is een van oorsprong Vlaamse laatmiddeleeuwse benaming van een legering, namelijk koper met een tingehalte tegen de 4% en een variabel zinkgehalte: 3 tot 11%. Op Franse en Vlaamse rekenpenningen uit dezelfde periode komen onder andere de volgende schrijfwijzen voor: laton - laitton - letton. Bijvoorbeeld: IE SVI GE(C)TOIR DE LETTON (ik ben een jeton van messing). Op de balansschaaltjes staat dus dat ze van latoen zijn gemaakt.



Afb. 9 Het merk op de schaaltes: een 'Gorgoneion'.



Afb. 10 'Gorgoneion' op een stater uit Cyzicus in Mysia (Griekenland).



Afb. 11 Een 'Groat': een zilveren munt uit Engeland uit de 13e/14e eeuw.



Afb. 12 Een 'Nieuwe gouden schild' van Lodewijk van Male (1370–1384).

Voorstudie naar de muntgewichten

Kenmerkend voor de zes muntgewichten is de vierkante of ruitvormige omlijsting waarin de blokbeeldenaar is geplaatst. Dit, en het feit dat ze uit brons zijn vervaardigd, geeft aan dat ze afkomstig zijn uit Brugge en daarmee de oudste bekende muntgewichten uit de Nederlanden. Brugge was een zeer welvarende handelsstad in de periode 1280–1480. De muntgewichten, gemaakt in deze bloeiperiode van Brugge, zijn globaal te plaatsen in de periode 1325–1500. De muntgewichten werden gemaakt uit gegoten bronzen strippen waar de blokjes vanaf werden gebeiteld, waarna ze op de juiste massa werden bijgevuld. Aan de zijkanten zijn de breuk- en beitelsproen vaak nog zichtbaar. Vandaar dat verzamelaars spreken van een *gehakt muntgewicht*.

Aan de hand van de positionering van de omlijsting ten opzichte van de blokbeeldenaar en de omtrek van het muntgewicht zijn drie types te onderscheiden:

- B1: de omlijsting loopt parallel met de omtrek van het muntgewicht; de blokbeeldenaar is hier recht in geplaatst. Dit is het meest voorkomende type;
- B2: de blokbeeldenaar staat recht op het muntgewicht; de omlijsting is 45° gedraaid (ruitvormig);
- B3: de omlijsting loopt parallel met de omtrek van het muntgewicht; de blokbeeldenaar is 45° gedraaid. Dit is het minst voorkomende type.

Om de muntgewichten toe te kunnen schrijven aan een bepaalde munt heb ik eerst een uitvoerige voorstudie gedaan. Er waren nog wat vraagstukken die om een verklaring vroegen. Op twee muntgewichten is een ingeslagen putje aanwezig. Tot dusver wordt vaak aangenomen dat iets dergelijks gerelateerd is aan de emissie van een munt. Dus met 1 putje: 1e emissie; 2 putjes: 2e emissie, enz. Dat deze denkplaatse niet juist is, is gebleken uit bodenvondsten en de muntgewichten uit het hier beschreven muntgewichtdoosje. Een mooi voorbeeld zijn de muntgewichten voor de Franse Ange d'or. Deze munt heeft drie elkaar kort opvolgende emissies: 1341 (7,271 g) – 1341 (6,440 g) – 1342 (5,827 g). Van de derde emissie zijn muntgewichten aangetroffen met 1, 2 en 3 putjes. Hieruit blijkt dat het aantal ingeslagen putjes gerelateerd is aan de overige muntgewichten voor dezelfde muntsoort, met een andere massa, in dezelfde doos.

In het doosje zijn twee muntgewichten aanwezig voor de Fiorino: één zonder punt en één met ingeslagen punt. Tot op heden zijn er geen andere muntgewichten bekend voor de Fiorino mét een ingeslagen punt. Vrijwel alle muntboeken geven dezelfde beschrijving van de Fiorino: een zeer stabiele munt, geslagen in de periode 1252–1533 met een massa van 3,5368 g. Nader onderzoek bracht aan het licht dat er in 1402 een lichtere emissie werd uitgegeven in een poging om de circulatie van de ondergewaardeerde munt te doen herleven. De massa van deze emissie was 3,33 g (P. Grierson: *The weight of the gold Florin in the fifteenth century*). De verlaging van de massa bleek een pijnlijke miskleun en nog in hetzelfde jaar



Afb. 13 Het muntgewichtdoosje met inhoud.



Afb. 14 Muntgewicht voor een 'Royal d'or'.



Afb. 15 Muntgewicht voor een 'Ecu d'or à la chaise'.



Afb. 16 Muntgewicht voor een 'Pavillon d'or'.



Afb. 17 Muntgewicht voor een 'Ange d'or'.



Afb. 18 Muntgewicht voor een 'Fiorino'.



Afb. 19 Muntgewicht voor een 'Fiorino'.

werd de munt teruggebracht op zijn oorspronkelijke massa. Hieruit zou kunnen worden geconcludeerd dat het muntgewicht zonder punt voor de lichtere emissie uit 1402 is; het muntgewicht met punt voor de daaropvolgende emissie in 1402. Verderop zal blijken dat deze conclusie onjuist is.

Een ander puzzelstuk was een muntgewicht met een aanzienlijk hoofd met brede haarlokken; massa 4,1 g. Meestal worden deze muntgewichten toegeschreven aan de zilveren Engelse Groat vanwege de grote overeenkomst qua afbeelding (afb. 11). Een tweede optie is dat het een muntgewicht betreft voor een Franse gouden munt, waarvan vanwege het ontbreken van een ander kenmerkend onderdeel het aanzienlijke hoofd van de koning is afgebeeld. De munt die hiervoor in aanmerking komt is de Royal d'or. Om de vraag: 'Groat of Royal d'or' te kunnen beantwoorden heb ik een aantal feiten op een rijtje gezet:

- 1 de massa van de Groat in de betreffende periode;
- 2 idem van de Royal d'or;
- 3 het massaverlies in procenten van de overige muntgewichten.

ad 1) De massa van de Groat: deze munt werd voor het eerst geslagen onder Edward I in 1279 met een massa van 89 grains (5,78 g). In de periode 1282–1351 is er geen Groat geslagen. Heraanmunting vond plaats in 1351 onder Edward III met een massa van 72 grains (4,68 g). Onder Henry IV devalueert de munt in 1412 naar 60 grains (3,90 g). Onder Edward IV devalueert de munt in 1464 naar 48 grains (3,12 g). Aangezien het muntgewicht een massa heeft van 4,1 g en het muntgewichtdoosje te water is geraakt in 1411 of kort hierna, komt de Groat in aanmerking die geslagen is in de periode 1351–1412, met een massa van 4,68 g.

ad 2) De massa van de Royal d'or: deze munt werd ingevoerd in 1326 onder Charles IV, met een massa van 4,22 g. De muntslag werd voortgezet onder Philippe VI in 1328; deze emissie heeft dezelfde massa. Onder Jean II verschijnt in 1358 een nieuwe emissie met een massa van 3,71 g; één jaar later devalueert de munt naar 3,55 g. De Royal d'or die in aanmerking komt heeft een massa van 4,22 g.

- ad 3) Het massaverlies in procenten van de overige 5 muntgewichten:
- Ange d'or, 3e emissie: 1,5%
 - Pavillon: 4%
 - Ecu d'or à la chaise: 5%
 - Fiorino: 2,5%
 - Fiorino met punt: 3,7%

Gemiddeld is het massaverlies 3,34%. Indien het muntgewicht voor de Groat zal zijn is het massaverlies 12,4%; voor de Royal d'or 2,9%. Eindconclusie: het is een muntgewicht voor de Royal d'or.

Een muntgewicht dat ook om meer uitleg vroeg heeft een ruitvormige omlijsting, type B2. Binnen de omlijsting een gearceerd schild. Tusschen van de kruisende lijnen zijn opstaande punten aangebracht. De massa is 4,3 g. Terecht wordt dit muntgewicht toegewezen aan de Ecu d'or à la chaise; in de Nederlanden *Gouden schild* of *Zetelaar* genoemd naar de afbeelding van de vorst, zittend op een gotische troon. Dat het muntgewicht ook diende voor de controle van de talrijke imitaties van een bepaalde munt is een minder bekend gegeven. Deze Franse Ecu, waarvan de 1e emissie in 1337 werd geslagen, werd het meest verspreide goudstuk in de Nederlanden. Brabant en Vlaanderen gaven in 1338 al vlug eigen schilden uit, die afgezien van naam en titels, nauwelijks van de originele Franse exemplaren waren te onderscheiden. Holland kon hierbij niet achterblijven en bracht op zijn beurt een imitatie uit van de Brabantse en Vlaamse gouden schilden, zij het in een later stadium: 1354. Van de zeven imitaties die qua afbeelding en massa overeenkomen wil ik er één tonen vanwege zijn grote oplage: 1.459.359 exemplaren. Het betreft het *Nieuwe gouden schild* van Lodewijk van Male uit de periode 1370–1384 (afb. 12). Op geen van deze voornoemde munten komt een gearceerd wapenschild voor. De gebruikte blokbeeldenaar (het gearceerde wapenschild met opstaande punten) bracht een schittering teweeg die geassocieerd kan worden met een

gouden schild. Op de munten zijn schilden te zien met een leliënveld, dubbelkoppige adelaar en een klimmende leeuw. Voor het publiek was het duidelijk dat het hier om gouden schilden ging.

De muntgewichten

De zes aangetroffen muntgewichten (afb. 13) hebben alle een blanco keerzijde en worden toegeschreven aan Brugge.

- 1 Royal d'or (1326–1328): aanzienlijk hoofd met brede haarlokken. Type B2. Massa: 4,1 g. Afmetingen: 15,8 × 12,8 mm (afb. 14);
- 2 Ecu d'or à la chaise (en zijn imitaties) (1337–1384): gearceerd wapenschild. Type B2. Massa: 4,3 g. Afmetingen: 14,8 × 14,5 mm (afb. 15);
- 3 Pavillon d'or (1339): schematische afbeelding van een baldakijn (troonhemel). Type B1. Massa: 4,9 g. Afmetingen: 14,9 × 13,4 mm (afb. 16);
- 4 Ange d'or (derde emissie 1342): aanzienlijke engel met lange vleugels, onderaan een draak. Aan de bovenzijde een ingeslagen punt. Type B1. Massa: 5,8 g. Afmetingen: 16,2 × 15,5 mm (afb. 17);
- 5 Fiorino (1252 en later): gestileerde lelie, in beide bovenhoeken drie bollen. Type B1. Massa: 3,2 g. Afmetingen: 13,4 × 11,6 mm (afb. 18);
- 6 Fiorino (1252 en later): gestileerde lelie, in beide bovenhoeken drie bollen, onderaan een ingeslagen punt. Type B1. Massa: 3,4 g. Afmetingen: 13,3 × 12,8 mm (afb. 19).

De muntgewichtdoos te Brugge

Na het succesvolle onderzoek in Vlissingen ontstond bij mij de gedachte om het enige andere mij bekende laatmiddeleeuwse houten muntgewichtdoosje te bestuderen. Dit vanwege het feit dat de uitvoering van het doosje nagenoeg gelijk is aan het doosje in Vlissingen. Door deze doosjes en hun inhoud met elkaar te vergelijken zou ik hieruit weer nieuwe inzichten verkrijgen, zo was mijn gedachte.

Het muntgewichtdoosje behoort tot de collectie van Raakvlak (Intergemeentelijke archeologische dienst voor Brugge en Ommeland). Momenteel is het doosje opgenomen in de collectie van Bruggemuseum Archeologie. Mijn hartelijke dank gaat uit naar de personen die mij alle medewerking verleenden om het doosje aan een nieuwe studie te onderwerpen, en mij bovendien ook nog alle beschikbare informatie over de vondstomstandigheden en eerdere publicaties beschikbaar stelden. In het bijzonder S. Vandenberghe, J. Huyghe, K. van Audenaerden en de stadsarcheoloog B. Hillewaert. Op 1 oktober 2013 werd ik in de gelegenheid gesteld het muntgewichtdoosje te bestuderen.

De vondstomstandigheden

Bij graafwerkzaamheden voor een ondergrondse parkeergarage onder de nieuw te bouwen Stadsbibliotheek Biekorf, kwamen midden januari 1978 verscheidene gemetselde mestputten aan het licht. In een van deze (mestput C) werd onder andere het muntgewichtdoosje gevonden. De opgraving vond plaats in een periode dat de archeologie nog in de kinderschoenen stond. Desondanks zijn er toch een aantal gegevens overgeleverd die de mestput dateren in de eerste helft van de 14e eeuw.

Uit de afvalput werden maar liefst 423 aardewerk scherven verzameld. Bij het merendeel van de scherven gaat het om grijs aardewerk: 355 stuks. Het rode aardewerk wordt vertegenwoordigd door 44 scherven; het proto-steengoed met 8; steengoed Langerwehe 8 en witbakkend aardewerk met 5 scherven. De informatie die deze scherven prijsgaven leidde tot de opsomming van het minimum aantal eenheden die ze vertegenwoordigen. Deze eenheden bestaan uit resten van 42 kannen/kruiken, 9 potten, 2 schalen, 5 vuurklokken, 2 grappen, 3 spaarpotten, 1 deksel en 3 bakpannen. Naast het aardewerk kwamen er ook houten voorwerpen aan het licht, onder andere een duigenschaaltje en fragmenten van zeven gedraaide kommetjes. Een opvallende houten vondst betreft een kleine lantaarn: een imitatie van een metalen voorwerp dat al in de 13e eeuw voorkomt.

Publicaties

De eerste mij bekende publicatie verscheen in *Stadsarcheologie* (Gent, 1981, jaargang 5, nr. 1): Viermaandelijks tijdschrift van de Gentse vereniging voor stadsarcheologie. In dat tijdschrift vermeldt H. de Witte het muntgewichtdoosje, evenals andere houten voorwerpen die in een archeologische context zijn gevonden. Vervolgens beschrijft G.M.M. Houben het doosje in zijn artikel *Veertiende-eeuwse muntgewichtdoosjes* (Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 70, 1983). Ook hier ontbreekt de aandacht die het doosje eigenlijk verdient en is er geen beschrijving van de context waarin het doosje is aangetroffen. Tenslotte volgt nog een beschrijving in *Brugge onderzocht, Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek* (Brugge, 1988), in het artikel *Metalen voorwerpen uit recent archeologisch onderzoek te Brugge* door S. Vandenberghe. Ik ben mij ervan bewust dat er meer artikelen zijn verschenen die hier niet worden vermeld.

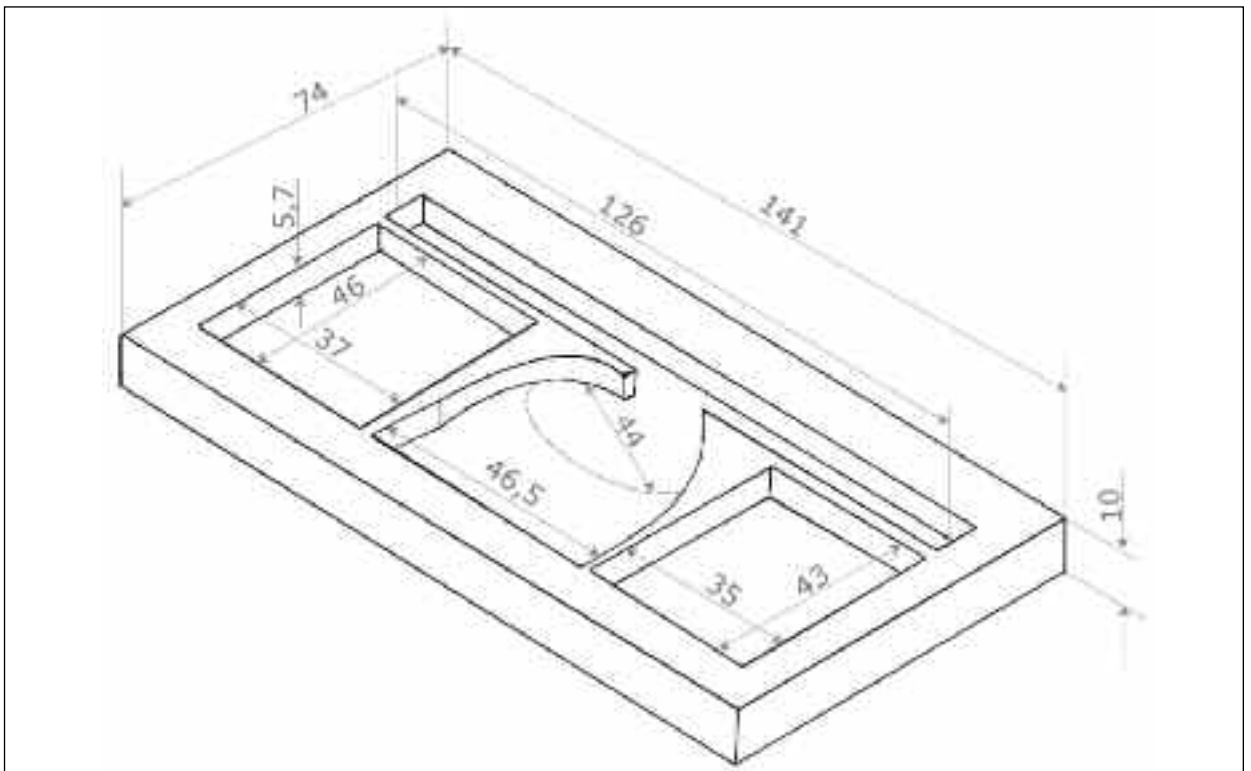
Het muntgewichtdoosje

De indeling van het doosje (afb. 20) vertoont veel overeenkomsten met het doosje uit Vlissingen. Een van de verschillen is dat het deksel langs de andere korte zijde open en dicht schuift. Ook zien we dat er minder hout is verwijderd in het linkse en rechtse compartiment: de ambachtsman heeft deze vakken mooi rechthoekig gelaten. De maatvoeringen van het doosje (afb. 21) laten zien dat de totaallengte van de balans ca. 125 mm bedroeg. De onderbroken cirkelvormige uitsparing heeft een doorsnede van 44 mm en verbreedt zich naar beneden naar 46,5 mm.

Opvallend is het om te constateren dat ook hier, net als bij het doosje uit Vlissingen, de diameter van de cirkel overeenkomt met de beenlengtes van het driehoekige schaal-tje. Uit deze gegevens valt te concluderen dat de afmetingen van beide doosjes zijn aangepast aan de beschikbare balans, met andere woorden: het houten opbergdoosje werd als laatste vervaardigd. Ook hier wordt het doosje afgesloten met een schuifdeksel (afb. 22). Afmetingen deksel: 132,5 × 58 mm. De ijzeren balans is vergaan; de balansschaaltjes en restanten van de touwtjes zijn nog aanwezig. De ongemerkte driehoekige balansschaal vormt een



Afb. 20 Muntgewichtdoosje, opgegraven te Brugge; schuifdeksel uitgenomen



Afb. 21 Maatvoeringen van afb. 20.



Afb. 22 Schuifdeksel van afb. 20.

gelijkzijdige driehoek met beenlengtes van 44 mm (afb. 23). Het ongemerkte ronde schaalkje (doorsnede 32 mm) vertoont twee concentrisch gedraaide ringen (afb. 24). Beide schaalpjes hebben een massa van 1,7 g. De munt werd op het driehoekige schaalkje; op het ronde schaalkje het corresponderende muntgewicht.

De muntgewichten

De vier aangetroffen muntgewichten (afb. 25) hebben alle een blanco keerzijde en zijn vervaardigd in Frankrijk. Hun massaverlies is gering: gemiddeld 1,45%:

- 1 Parisis d'or (1329): kroon met rondschrift: +PARIS DOR IVTES (ivtes is de afgekorte schrijfwijze van ivstes met de betekenis: gejusteerd, op het juiste gewicht gebracht). Massa 7,1 g. Doorsnede 20,6 mm. Massaverlies 2% (afb. 26);
- 2 Royal d'or (1326–1328): staande koning met scepter en rondschrift: POIS DE °REAL. Massa 4,2 g. Doorsnede 17,3 mm. Massaverlies 0,5% (afb. 27);
- 3 Agnel d'or (1311): paaslam met kruisvaandel en rondschrift: +POIS°DE°LA°GNIEL°. Massa 4,1 g. Doorsnede 15,5 mm. Massaverlies 2,3% (afb. 28);
- 4 Fiorino (1252 en later): gestileerde lelie, vaag zijn de contouren van een niet meer leesbaar rondschrift zichtbaar. Massa 3,5 g. Doorsnede 14,7 mm. Massaverlies 1% (afb. 29).

Samenvatting

Nu beide doosjes beschreven zijn, blijft er nog een aantal vragen openstaan:

- het aantal muntgewichten dat de doosjes konden bevatten;
- datering van beide muntgewichtdoosjes;
- hoe volledig waren de doosjes om in de behoefte te voorzien.



Afb. 23 Het driehoekige schaalkje.



Afb. 24 Het ondiepe ronde schaalkje.



Afb. 25 Het muntgewichtdoosje met inhoud.

Aantal muntgewichten

Met behulp van de afmetingen van de compartimenten voor de muntgewichten wordt de beschikbare oppervlakte berekend. Van de muntgewichten wordt de gemiddelde oppervlakte berekend, zodat bekend is hoeveel muntgewichten de doosjes konden bevatten. Het doosje uit Vlissingen (met de Brugse muntgewichten) kan zeven muntgewichten herbergen. Het doosje uit Brugge (met de ronde Franse muntgewichten) kan negen muntgewichten herbergen. Er is ook rekening gehouden met het feit dat er geen twee muntgewichten op elkaar kunnen liggen, vanwege de geringe diepte van beide doosjes.

Datering van het muntgewichtdoosje uit Brugge

Het oudste doosje is te Brugge gevonden; het bevat de ronde Franse muntgewichten. Het doosje is aangetroffen in een mestput in het oude historische centrum van Brugge. Het aangetroffen aardewerk in deze put geeft een datering in de eerste helft van de 14e eeuw. De aangetroffen muntgewichten in het doosje kunnen de gebruikperiode van het doosje nog nauwkeuriger dateren. Het muntgewicht voor de Fiorino refereert naar de eerste gouden munt sinds eeuwen van enkel zilvergeld. Deze gouden munt werd geslagen in de Toscaanse stad Firenze, ofwel Florence in Noord-Italië in het jaar 1252. Uiteraard ging men geen muntgewichtdoosje maken voor een enkele munt. De ontstaansgeschiedenis van het doosje valt samen met de introductie van de Franse goudstukken waarnaar de muntgewichten refereren. De muntgewichten hebben een duidelijke overeenkomst: de geaccentueerde binnen- en buitenring evenals de gehele stijl doen vermoeden dat ze onderdeel zijn van een serie, gemaakt door dezelfde stempelsnijder. Volgens deze redenering valt de ingebruikname van het doosje samen of iets later met de introductie van de jongste munt waarnaar de muntgewichten refereren: de Parisis d'or van 1329. In 1337 verschijnt de Ecu d'or à la Chaise en deze werd al spoedig het meest verspreide goudstuk in de Nederlanden. Deze munt was zo populair dat Vlaanderen en Brabant al in 1338 imitaties uitgaven die nauwelijks van de originele exemplaren waren te onderscheiden. Vanwege het ontbreken van een muntgewicht voor de Ecu d'or à la Chaise is het doosje in onbruik geraakt in 1337 of kort hierna. Gezien deze feiten en aannames is het doosje te dateren in de periode 1329–1337.

Datering van het muntgewichtdoosje uit de Schelde

Ervan uitgaande dat de balansschaaltjes bij het doosje behoren, spelen deze schaaltes een belangrijke rol in de datering. De verbasterde Vlaamse tekst 'latoen svi' is niet in exact dezelfde spelling terug te vinden op rekenpenningen. Op de bekende rekenpenningen staat latoen omschreven als: laton - laitton - letton. Deze rekenpenningen zijn globaal te dateren in de periode 1346–1380. Gezien dit feit is het doosje in dezelfde periode ontstaan. Gezien de sluitdatum 1411 van het aangetroffen zilvergeld in de kist is het doosje te dateren in de periode 1346–1411.

Volledigheid van het muntgewichtdoosje uit Brugge

Bij de bepaling van de volledigheid is rekening gehouden met het feit dat niet alle geslagen gouden munten uit de betreffende periode in aanmerking komen. Als leidraad dienen de veelal door detectoramateurs



Afb. 26 Muntgewicht voor een 'Parisis d'or'.



Afb. 27 Muntgewicht voor een 'Royal d'or'.



Afb. 28 Muntgewicht voor een 'Agnel d'or'.



Afb. 29 Muntgewicht voor een 'Fiorino'.

gevonden muntgewichten: deze geven aan welke munten hoofdzakelijk in het betalingsverkeer voorkwamen en dus populair waren. De munten waar geen muntgewichten van zijn teruggevonden sloegen niet aan bij het publiek en werden niet geaccepteerd als betaalmiddel.

Hoe volledig was het doosje uit Brugge met slechts vier muntgewichten? Om de vraag te beantwoorden is het van belang welke goudstukken vóór 1337 in omloop waren in de Nederlanden. Allereerst komt de Florentijnse Fiorino in aanmerking. Goud ging echter pas een belangrijk aandeel in de muntomloop uitmaken nadat de Franse koning Philippe IV (1285–1314) op grote schaal goudgeld liet vervaardigen. In 1296 verschijnt de Denier d'or à la masse (ook wel: Masse d'or). In 1303 gevolgd door de Chaise d'or. Beide munten hebben dezelfde massa van 7,094 g. Vanaf 1311 werd onder het bewind van Louis X, Philippe V en Charles IV de Agnel d'or geslagen, eveneens met dezelfde massa. In 1326 verscheen de Royal d'or, gevolgd door een emissie met dezelfde massa en geslagen tijdens het bewind van Philippe VI in 1328. Tenslotte nog de Parisis d'or uit 1329. Tot zover de circulatie van de goudstukken in de betreffende periode.

Met het muntgewicht voor de Parisis d'or konden zowel de Masse d'or als de Chaise d'or worden nagewogen, met de wetenschap dat de Parisis slechts een fractie meer weegt. De vier aangetroffen muntgewichten waren dus toereikend voor de betreffende periode.

Volledigheid van het muntgewichtdoosje uit de Schelde

Hoe volledig was het doosje uit de scheepskist, op het moment van verlies? Wat betreft de Franse munten ontbreken muntgewichten voor de Mouton d'or uit 1355, de Royal d'or van 3,708 g uit 1358, de Franc à cheval uit 1360 en de Ecu d'or à la couronne uit 1385. Wat betreft de Brabantse en Vlaamse munten ontbreken muntgewichten voor het Gouden lam uit 1356 (Vlaamse imitatie van de Mouton d'or uit 1355), de Gouden rijder uit 1361 (Vlaamse imitatie van de Franc à cheval uit 1360), de Gouden leeuw uit 1365 en de Gouden Pieter uit 1375. Wat betreft de Engelse munten ontbreken muntgewichten voor de hele en halve Noble. Hier moet ik nog aan toevoegen dat ik voor deze vroege zware Noble van 8,86 g uit 1344 nog geen gehakte bronzen Brugse muntgewichten ben tegengekomen; de bekende exemplaren zijn alle van lood.

Waarom missen we muntgewichten voor deze munten, die veelvuldig in de geldomloop voorkwamen en dus populair waren? Maar de inhoud van het doosje ontsluit het geheim. De jongste dateerbare munt die refereert aan de muntgewichten in het doosje is voor de Ange d'or uit 1342. Gezien de ontstaansgeschiedenis van het doosje rond ca. 1346 heeft het er alle schijn van dat het doosje niet lang in gebruik is geweest. Het doosje is immers niet aangepast aan de latere populaire goudstukken vanaf 1355. Dit gegeven wordt ook onderbouwd door de aanwezigheid van een muntgewicht voor de Royal d'or uit de periode 1326–1328; deze munt had een theoretische massa van 4,219 g. Het muntgewicht is niet omgeruild voor de latere lichtere emissie uit 1358 van 3,708 g.

Waarom is het doosje tot 1411 bewaard in de scheepskist en niet meer aangepast aan de goudsomloop in die periode? Hier lijkt het verhaal achter het doosje een tragische wending te krijgen. Het aangetroffen zilvergeld in de kist vertegenwoordigde maar een geringe waarde; goudstukken ontbreken geheel. Het blijft gissen maar het lijkt erop dat de handelsman niet erg succesvol is geweest in zijn zaken, voordat hij op tragische wijze aan zijn einde kwam.

Veel dank ben ik verschuldigd aan de beheerders van de doosjes. In het bijzonder dank aan de heer R.J. Holtman voor stimulering en adviezen.

